

ОЦІНКА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ ЗА ФУНДАМЕНТАЛЬНИМИ ІНДИКАТОРАМИ

У статті проведено оцінку фундаментальних індикаторів забезпечення гідної праці за такими блоками показників, як можливості щодо зайнятості, достатні заробітки та продуктивна зайнятість, безпечна праця. Виявлено резерви та запропоновано напрями підвищення рівня забезпечення гідної праці в Україні.

В статті проведена оцінка фундаментальних індикаторів забезпечення достойного труда по таким блокам показателей, как: возможности занятости, достаточные заработки и продуктивная занятость, безопасный труд. Выявлены резервы и предложены направления повышения уровня обеспечения достойного труда в Украине.

The basic indicators of decent work in the following blocks such as opportunities for employment, adequate earnings and productive employment, safety work are evaluated in this paper. The reserves and directions of enhancement of decent work in Ukraine are *identified*.

Ключові слова. Забезпечення гідної праці, соціально-трудові відносини, фундаментальні індикатори, продуктивна зайнятість, безпечна праця.

Ключевые слова. Обеспечение достойного труда, социально-трудовые отношения, фундаментальные индикаторы, продуктивная занятость, безопасный труд.

Keywords. Decent work, social and labour relations, fundamental indicators, productive employment, safety work.

Вступ. Питання забезпечення гідної праці набувають у сучасних умовах особливої важливості, адже саме праця є основою економічного розвитку, забезпечення гідного рівня життя та розширення доступу до можливостей людського розвитку. Дослідження проблем гідної праці представлені в роботах О.А. Грішної, В.М. Данюка, І.В. Калачової, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, Л.С. Лісогор, О.В. Макарової, С.В. Мельника, І.М. Новак, М.В. Семикіної та інших вітчизняних і зарубіжних учених.

Постановка завдання. Незаперечним є той факт, що роль держави при реалізації концепції гідної праці є дуже важливою, проте ситуація щодо зміни стану соціально-трудових відносин вимагає активної участі й самих роботодавців та найманих працівників. В Україні на рівні держави, регіону та підприємств можна спостерігати досить різні стани щодо реалізації принципів даної концепції. Тому важливо проаналізувати фактори, які відображають реальну картину рівня забезпечення гідної праці, виокремити основні проблеми та запропонувати шляхи їх вирішення.

Результати дослідження. Оцінку забезпечення гідної праці в Україні ми пропонуємо проводити за такими блоками фундаментальних (базових) індикаторів, як можливості щодо зайнятості; достатні заробітки та продуктивна зайнятість; безпечна праця (табл. 1).

Таблиця 1

ДИНАМІКА ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ (БАЗОВИХ) ІНДИКАТОРІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГІДНОЇ ПРАЦІ В УКРАЇНІ У 2005—2012 РР.

№ з/п	Найменування блоку індикаторів	Найменування індикаторів	Рік							
			2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
1	Можливості щодо зайнятості	рівень зайнятості населення віком 15—70 років, %	57,7	57,9	58,7	59,3	57,7	58,5	59,2	59,7
		рівень безробіття населення віком 15—70 років, %	7,2	6,8	6,4	6,4	8,8	8,1	7,9	7,5

		навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, вакантну посаду, осіб	5	5	4	10	8	9	8	11
2	Достатні заробітки та продуктивна зайнятість	середньомісячна заробітна плата (в порівнянних цінах 2012 р.), грн/міс.	1809,5	2118,9	2464,0	2825,0	2437,8	2550,0	2748,6	3026,0
		мінімальна заробітна плата (в порівнянних цінах 2012 р.), грн/міс.	670,2	763,3	784,3	856,4	832,4	1018,2	1015,2	1104,2
		наявний дохід у розрахунку на одну особу (в порівнянних цінах 2012 р.), грн/рік	14216,1	15817,3	18468,4	21455,1	18382,6	21053,3	22588,0	23931,6
		заборгованість з виплати заробітної плати (в порівнянних цінах 2012 р.), млн грн	2155,9	1641,4	1219,6	1859,4	1884,3	1387,3	1020,3	893,7
3	Безпечна праця	рівень виробничого травматизму в розрахунку на 1000 працюючих	1,8	1,7	1,6	1,4	1,2	1,2	1,1	1,1
		рівень виробничого травматизму зі смертельним випадком в розрахунку на 1000 працюючих	0,084	0,083	0,093	0,080	0,055	0,056	0,058	0,053
		частка працівників, які працювали в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам, % до загальної чисельності штатних працівників	27,4	27,5	27,5	27,7	27,8	27,8	28,9	28,9

Джерело: Дані Державної служби статистики [5—13] та Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [1—2].

Блок індикаторів «Можливості щодо зайнятості» є одним з визначальних при аналізі рівня забезпечення гідної праці, адже саме праця є фундаментальним чинником економічного зростання. В минулому десятиріччі ринок праці в Україні характеризувався зростаючою тенденцією рівня зайнятості населення у віці 15—70 років: від 55,8 % у 2000 р. до 59,2 % у 2011 р. Незважаючи на стабільну тенденцію до зростання, рівень зайнятості залишається доволі низьким порівняно з аналогічним показником для країн СНД. Так, наприклад за даними Федеральної служби державної статистики Росії, рівень зайнятості в 2011 р. склав 63,8 %, що на 4,6 % більше, ніж в Україні. Рівень безробіття в нашій державі у цій же віковій групі у 2000—2008 рр. постійно знижувався, з 11,6 % до 6,4 % відповідно. У зв'язку із світовою економічною кризою даний показник у 2009 р. зріс до 8,8 %, проте в подальшому демонструє тенденцію до зменшення: 7,5 % у 2012 р. [8]. Цей показник був нижчим, ніж у середньому по країнах ЄС, де у 2012 р. за даними Євростату, рівень безробіття становив 10,5 %, зокрема в Іспанії — 25,0 %, у Греції — 24,3 %, у Хорватії та Португалії — 15,9 %, у Латвії — 15,0 %, в Ірландії — 14,7 %, у Словаччині — 14,0 % [14]. Слід зазначити, що міграція також мала суттєвий вплив на зниження рівня безробіття в Україні, адже частина населення, яка не мала можливості знайти роботу з гідною оплатою праці в Україні, виїхала на заробітки в країни ЄС; особливо характерним це є для Західного регіону.

Аналізуючи ситуацію в Івано-Франківській області, варто відзначити, що в Прикарпатті ситуація в сфері зайнятості є менш стабільною, ніж в країні загалом: починаючи з 2000 р. даний показник з 57,8 % то поступово спадав до 46,7 % у 2003 р., то знову зростав до 53,4 % у 2008 р., під впливом світової фінансової кризи у 2009 р. знову відбулось зниження до рівня 51,9 %. У 2012 р., порівняно з 2010—2011 рр. даний показник зріс, проте рівень зайнятості в Івано-Франківській області був найнижчим серед регіонів нашої країни і складав 54,1 %, що аж на 5,6 % менше, ніж в цілому по Україні. Порівнюючи ситуацію щодо рівня безробіття в цілому в Україні та в Івано-Франківській області зокрема, варто зазначити, що стійкої тенденції до зниження даного показника по області, як це відбулось в країні, не спостерігається.

На доволі нестабільну ситуацію впливає той факт, що Прикарпаття традиційно є трудонадлишковим регіоном, у якому на кінець 80-х років ХХ століття було створено ряд промислових підприємств, відірваних від сировинної бази. Відповідно в середині 90-х років ХХ століття відбулись масштабні зміни в економічному, політичному та суспільному житті нашої країни, і ці підприємства занепали, внаслідок чого значна кількість населення працездатного віку залишилась без роботи і без трудових доходів, що в свою чергу зумовило масовий виїзд за кордон на заробітки — трудову міграцію. Історично так склалося, що географічне розташування, а саме наближеність Прикарпаття до кордонів завжди спричиняла міграцію трудових ресурсів в найближче зарубіжжя — Польщу, Чехію, Австрію, Угорщину, Росію.

Наступним блоком індикаторів є «Достатні заробітки та продуктивна зайнятість», що містить показники, які характеризують доходи, отримані за виконану роботу, котрі повинні забезпечувати працівникам та їхнім родинам економічний добробут.

Аналізуючи показники макро- та мезорівня, слід зазначити, що починаючи з 2000 р. спостерігається підвищення номінальної заробітної плати як у цілому по Україні, так і по Івано-Франківській області, хоча є відмінності у розмірі: по Україні — з 311 грн у 2001 р. до 2633 грн у 2011 р., а по регіону — з 259 грн до 2213 грн відповідно.

Для порівняння, за 2011 р. середньомісячна номінальна заробітна плата в країнах СНД, у перерахунку на долари США, становила: Україна — 330,5 дол. США, Азербайджан — 459,0 дол. США, Білорусь — 343,3 дол. США, Казахстан — 613,7 дол. США, Російська Федерація — 801,8 дол. США [13].

За даними Світового банку, збільшення зарплат стало результатом підвищення продуктивності праці, й реальна заробітна плата зросла без збільшення собівартості виробництва та без шкоди для конкурентоспроможності українських товарів і послуг у світовій торгівлі [4].

Стосовно розміру мінімальної заробітної плати, то і в реальному, і номінальному вимірі, спостерігалось поступове її зростання. В номінальному вимірі вона зросла з 118 грн у 2000 р. до 963 грн у 2011 р., тобто у 8 разів. За темпами зростання цього показника Україна випередила Польщу, Естонію, Румунію, Туреччину. За даними Євростату, в Болгарії мінімальна заробітна плата не змінювалась з 2009 р. по 2011 р., у Чехії — заморожена на рівні 2007 р.

Одним з важливих економічних показників за блоком «Достатні заробітки та продуктивна зайнятість» є стан виплати заробітної плати. На даний час проблема заборгованості заробітної плати залишається невирішеною як у цілому по Україні, так і в Івано-Франківській області, хоча й спостерігається її постійне щорічне скорочення. В Україні заборгованість скоротилась з 6400,8 млн грн у 2000 р. до 668,7 млн грн у 2008 р., або майже у 10 разів, проте під впливом світової фінансової кризи відбулось зростання даного показника до 1188,7 млн грн у 2009 р. і 1473,3 млн грн у 2010 р., хоча починаючи з 2011 р. знову намітилась тенденція до зниження: 1218,1 млн грн. В Івано-Франківській області прослідковується динаміка заборгованості практично ідентична до ситуації по Україні: зниження з 123,6 млн грн у 2000 р. до 4,3 млн грн у 2008 р., або аж у 28 разів і зростання у 2009—2010 рр. до розміру 7,2 млн грн і 9,2 млн грн відповідно.

Івано-Франківська область займає передові позиції щодо виплати заробітної плати серед усіх регіонів країни, тобто сума заборгованості перед працівниками з виплати заробітної плати є досить незначною. Хоча дану ситуацію частково можна також пояснити з позиції, що в регіоні немає потужних промислових підприємств, відповідно розмір середньомісячної

заробітної плати невисокий, тому й сума заборгованості є незначною порівняно з іншими промислово розвиненими регіонами.

Крім можливостей працевлаштування та гідної оплати праці до фундаментальних (базових) індикаторів гідної праці слід віднести і безпечну працю, адже праця, що шкодить здоров'ю і благополуччю працівника не може вважатися гідною. На сьогодні в Україні існує серйозна проблема щодо забезпечення гарантій безпеки праці. Ситуація з виробничим травматизмом упродовж останніх років залишається досить тривожною. Так, у 2011 р. чисельність потерпілих із втратою працездатності на один робочий день і більше та зі смертельним наслідком становила 10,9 тис. працівників, хоча це майже в два рази менше порівняно з 2005 р., коли потерпілих було 21,2 тис. [13]. Однак, незважаючи на існуючу тенденцію до зниження рівнів загального травматизму і виробничого травматизму зі смертельними наслідками, за даними Міжнародної організації праці, рівень смертельного травматизму в Україні залишається одним з найвищих порівняно з європейськими країнами та США [3]: у розрахунку на 100 тис. працівників порівняно з Німеччиною він вищий у 2,5 рази, США — у 2 рази, Італією — в 1,3 рази, але нижчий, ніж у Росії в 1,5 рази.

У 2011 р. загальна кількість нещасних випадків, пов'язаних із виробництвом, порівняно з минулим роком зменшилась на 9 %, або на 1041 випадок (на підприємствах України у 2011 р. травмовано 10657 осіб, у 2010 р. — 11698 осіб), а кількість нещасних випадків із смертельним наслідком, пов'язаних із виробництвом, порівняно з минулим роком збільшилась на 41 нещасний випадок, або на 6 % (на підприємствах України у 2011 р. смертельно травмовано 685 осіб, у 2010 р. — 644 особи) [1]. Такий стан справ потребує створення ефективної системи управління охороною праці і вимагає посилення уваги як державних органів та об'єднань роботодавців, громадського контролю професійних спілок, так і самих працівників.

У розрахунку на 1000 працюючих кількість випадків виробничого травматизму в Україні знизилась з 1,8 у 2005 р. до 1,1 у 2012 р., тобто прослідковується позитивна динаміка. Для порівняння у 2010 р. в Російській Федерації кількість потерпілих з втратою працездатності на 1 робочий день і більше та зі смертельним випадком на 1000 працюючих становила 2,2 проти 1,1 в Україні, а рівень виробничого травматизму зі смертельним наслідком на 1000 працюючих — 0,094 в Росії проти 0,056 в Україні, що майже вдвічі менше.

Ситуація щодо виробничого травматизму в Івано-Франківській області дещо краща, ніж у цілому по Україні: чисельність потерпілих з втратою працездатності на один робочий день і більше та зі смертельним наслідком на 1000 працівників порівняно з 2005 р. зменшилась удвічі: з 1,0 до 0,5 — у 2011 р. Хоча в 2011 р. порівняно з попереднім 2010 р. спостерігається збільшення загального травматизму: травмовано 104 особи проти 100 осіб у 2010 р., у тому числі із смертельним наслідком відповідно 18 і 10 осіб.

Незважаючи на зниження рівня загального травматизму в цілому по Україні, офіційна статистика показує досить високі показники по багатьох галузях. У 2012 р. до найбільш травмонезбезпечних галузей і видів робіт відносились [2]: видобування енергетичних матеріалів — кількість травмованих склала 32,4 % від загальної кількості травмованих в Україні (3508 осіб, у т.ч. 114 — смертельно); транспорт і зв'язок — 6,2 % (670 травмованих осіб, у т.ч. — 71 смертельно); будівництво — 6,1 % (661 травмована особа, у т.ч. — 93 смертельно); металургія та оброблення металу — 5,1% (551 травмована особа, у т.ч. 30 смертельно); сільське господарство та пов'язані з ним послуги — 4,8 % (519 травмованих осіб, у т.ч. 57 смертельно). Чисельність травмованих осіб у цих галузях складає близько 55,0 % від загальної чисельності травмованих по Україні. Переважна кількість нещасних випадків у 2012 р. сталася з організаційних причин — 70 % (7529 нещасних випадків), через технічні причини сталося — 12 % (1303) нещасних випадків, психофізіологічні — 18 % (1995).

Серед численних проблем з безпеки праці в Україні загалом та Івано-Франківській області, зокрема, виділимо серйозну проблему, що стосується узгодженої та скоординованої роботи як роботодавців, так і державних інституцій, що покликані наглядати, контролювати, забезпечувати дотримання безпечних умов праці та вести профілактичну роботу щодо охорони праці на виробництві (таких як: Інспекція праці, Держгірпромнагляд, Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності, Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань та ін).

Ще одним показником, який характеризує працю з точки зору її безпеки, є умови праці, які повинні відповідати санітарно-гігієнічним нормам. Починаючи з 2005 р. частка працівників, які працювали в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам постійно зростала

(від 27,4 % у 2005 р. до 28,9 % у 2012 р.) Тобто кожен третій працює в умовах дії шкідливих виробничих факторів.

З огляду на значну чисельність працівників, які здійснюють трудову діяльність в умовах, що не відповідають санітарно-гігієнічним нормам [2], дуже суттєвою проблемою вітчизняних підприємств у сфері охорони праці є професійні захворювання, кількість яких у 2012 р. порівняно з 2011 р. збільшилась на 4 %, або на 216 випадків (з 5396 до 5612 випадків). У 2012 р. найбільша кількість професійних захворювань зареєстрована у Донецькій (32,3 % у загальній кількості), Луганській (25,8 %), Дніпропетровській (17,6 %) і Львівській (10,5 %) областях. Кількість профзахворювань у цих областях складає близько 86 % від загальної кількості по Україні. В Івано-Франківській області рівень професійної захворюваності є одним з найнижчих в Україні.

Висновки. Результати проведеного аналізу фундаментальних (базових) індикаторів гідної праці у 2005—2012 рр. свідчать, що більшість індикаторів мали позитивну динаміку. Однак залишається багато складних проблем у сфері забезпечення гідної праці в Україні, які потребують вирішення. Так, зокрема, в кризові роки значно зросло навантаження незайнятого населення на одне вільне робоче місце, вакантну посаду. Про кризові явища в економіці свідчить те, що у 2008—2012 рр. цей показник у середньому становив 9 осіб на одне робоче місце. Незважаючи на поступове зменшення заборгованості з виплати заробітної плати, що відбувалось у 2010—2012 рр., її рівень залишається досить високим. Важливими напрямками вирішення проблем у сфері забезпечення гідної праці в Україні також є підвищення рівня її безпеки на підприємствах; створення умов для продуктивної зайнятості; вжиття заходів на державному рівні для забезпечення гідного рівня оплати праці та повної ліквідації заборгованості з виплати заробітної плати.

Література

1. Аналіз страхових нещасних випадків на виробництві та профзахворювань за 2011 рік. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.social.org.ua/view/2470>
2. Аналіз страхових нещасних випадків на виробництві та профзахворювань за 2012 рік. Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.social.org.ua/view/3015>
3. Концепція Загальнодержавної цільової програми поліпшення стану безпеки, гігієни праці та виробничого середовища на 2012—2016 роки. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/889-2011-%D1%80>
4. Профіль гідної праці в Україні / Під ред. Іванкевича В.В. — генерального директора Інституту розвитку соціального страхування та кредитування. — Міжнародна організація праці, 2011. — 87 с.
5. Статистичний збірник «Економічна активність населення України 2008». — К., 2009. — 235 с.
6. Статистичний збірник «Економічна активність населення України 2009». — К., 2010. — 207 с.
7. Статистичний збірник «Економічна активність населення України 2010». — К., 2011. — 205 с.
8. Статистичний збірник «Економічна активність населення України 2011». — К., 2012. — 203 с.
9. Статистичний щорічник України за 2007 рік. — К.: Видавництво «Консультант», 2008. — 571 с.
10. Статистичний щорічник України за 2008 рік. — К.: Видавництво «Консультант», 2009. — 567 с.
11. Статистичний щорічник України за 2009 рік. — К.: Видавництво «Консультант», 2010. — 567 с.
12. Статистичний щорічник України за 2010 рік. — К.: Видавництво «Консультант», 2011. — 560 с.
13. Статистичний щорічник України за 2011 рік. — К.: Видавництво «Консультант», 2012. — 559 с.
14. Unemployment rate. — [Electronic recourse]. — Available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=une_rt_a&lang=en

Стаття надійшла до редакції 20.02.2014 р.